

Megjegyzések az oxfordi *Secretum secretorum*
(MS Hertford College 2) kéziratcsoportjához¹

A középkorban széles körben elterjedt pszeudo-arisztotelészi (valójában X. századi arab eredetű) királytükör, a *Secretum secretorum* kéziratának feldolgozása mai napig kihívás elé állítja a kutatókat. A *Secretum* gyakran megtalálható volt a középkori könyvtárak polcain (rövidebb vagy hosszabb változatban²). Latinra fordítását követő sikere nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a hagyomány szerint Arisztotelész írta Nagy Sándornak, és ket-tejük neve kellően vonzóvá varázsolta ezt a királytükört.³ A *Secretum* kéz-iratos hagyományán belül a királyi gyűjtemények sem képeztek kivételt, noha az udvari példányok mennyiségileg kevésbé reprezentatívak,⁴ különösen a XIV. századból. Nagy Lajos (1342–1382) király mégis birtokolt

¹ A tanulmány a Nemzeti Tehetség Program támogatásával készült, a „Nemzet Fiatal Tehet-ségeiért Ösztöndíj” című (NTP-NFTÖ-18) program keretében.

² Az arab nyelvű szöveget két fázisban ültették át latin nyelvre, így alapvetően egy rövidebb és egy hosszabb változata létezik. Elsőként Johannes Hispalensis fordította le 1120 körül az or-vosi részeket, ami *Epistola Aristotelis ad Alexandrum de regimine sanitatis* néven vált ismertté. Egy évszázaddal később, 1230 körül Philippus Tripolitanus itáliai klerikus Antiókiában megta-lálta a teljes arab nyelvű szöveget, és püspöke kérésére fordította le latinra. A szöveghagyomány-ban a következő fontos fázist a ferences Roger Bacon 1275 körüli átszerkesztése jelentette: en-nek során fejezetekre osztotta, új előszóval és jegyzetekkel is ellátta. Steven J. WILLIAMS (2003), *The Secret of Secrets: The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages*, Ann ARBOR, University of Michigan Press. 31–60.; Steven J. WILLIAMS (1994), Roger Bacon and His Edition of the Pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum*. *Speculum* 69, 57–73.; Mahmoud A. MANZALAOU (1982), Philip of Tripoli and his Textual Methods. In William F. RYAN, Charles B. SCHMITT (ed.), *Pseudo-Aristotle the Secret of Secrets, Sources and Influences*. London, Warburg Institute, 55–57.

³ A *Secretum* terjedéséről ld. Steven J. WILLIAMS (1994), The Early Circulation of the Pseu-do-Aristotelian ‘Secret of Secrets’ in the West. *Micrologus* 2, 127–144.; Mario GRIGNASCHI (1980), La Diffusion du *Secretum Secretorum* (Sirr al-’Asrar) dans l’Europe occidentale. *Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*, 47, 7–70.

⁴ Steven J. WILLIAMS (2004), Giving Advice and Taking It: The Reception by Rulers of the Pseudo-Aristotelian *Secretum Secretorum* as a *Speculum principis*. In Carla CASAGRANDE, Chia-ra CRISCIANI, Silvana VECCHIO (eds.) *Consilium. Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale*. Florence, Edizioni del Galluzzo, 139–180.

egyét (Oxford, MS Hertford College 2), amely jelen tanulmányom kiindulópontja.⁵

Ez a kézirat több szempontból is kivételesnek tekinthető, egyrészt mert egy igen jó állapotban fennmaradt teljes, királyi megrendelésre készített *Secretum*ról van szó. Másrészt művészettörténeti szempontból jelentős, az illusztrált *frontispicium*, amelyen Lajos lovagkirályként, teljes fegyverzetben megfestett alakja dominál a h iniciáléban. A kódex a *Képes Krónika* műhelyében készülhetett, és kapcsolatban állhat Bölcs Róbert Nápolyból Budára hozott könyvtárával is. Az Oxfordban őrzött királytükör felépítése, fejezetbeosztása alapján (pontosabban Jakubovich Emil tanulmányára hivatkozva⁶) Friedrich Wurms⁷ a Lajos-féle kéziratot egy négy kötetből álló csoportba sorolta (ezek az ún. „átrendezett kéziratok”), ahogy arra a hazai szakirodalomban már Marosi Ernő is felhívta a figyelmet a *Képes Krónika frontispicium*ának vizsgálatával összefüggésben.⁸ A csoport elsődleges jellegzetességeit kívánom bemutatni, összehasonlítva a felépítésüket, a provenienciájukat és megkísérlem rekonstruálni a korábbi *possessorok* körét, azokban az esetekben, amikor kevés információ áll rendelkezésre, közelebb jutva Lajos király kódexének a *Secretumok* nemzetközi kézirat hagyományán belüli elhelyezéséhez és a kéziratcsoport eddigi ismereteinek bővítéséhez.

Ahogy fentebb említettem, a középkori *Secretum* kéziratok feldolgozása nemzetközi szinten komoly érdeklődésre tart számot,⁹ és a több száz latin és népnyelven fennmaradt példányok tanulmányozásához kiindulópontként négy katalógus szolgálhat. Az első Richard Förster 1889-ben megjelent ta-

⁵ FÁBIÁN Laura (2018) Nagy Lajos királytükre: a *Secretum secretorum*. In FÁBIÁN Laura, HARASZTI SZABÓ Péter, LOVAS Borbála, UHRIN Dorottya (szerk.), *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*. Budapest, MTA-ELTE-HECE, 77–99.; Laura FÁBIÁN (2017), L’image du roi sage en Occident au XIVe siècle et un exemple concernant la Hongrie à l’époque angevine: le *Secretum secretorum* de Louis le Grand de Hongrie. In GyÖRKÖS Attila, KISS Gergely (éds.), « *M’en anei en Ongria* » *Relations franco-hongroises au Moyen Âge II*. Debrecen, MTA–DE Lendület Kutatócsoport, 83–103.; JAKUBOVICH Emil (1930), Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi *Képes Krónika* kora és illuminátora. *Magyar Könyvszemle* 37, 382–393.

⁶ JAKUBOVICH 1930: 382–393.

⁷ Friedrich WURMS (1970), *Studien zu den deutschen und den lateinischen Profassungen des pseudo-aristotelischen „Secretum secretorum“*. Hamburg, Bönecke, 81–83.

⁸ MAROSI Ernő (1995), *Kép és hasonmás, Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 190. 222. jegyzet.

⁹ Például a nemrégiben megjelent tanulmánykötet a *Secretum* népnyelvi változatait vizsgálta: Catherine GAULLIER-BOUGASSAS, Margaret BRIDGES, Jean-Yves TILLIETTE (éd.) (2015), *Trajectoires européennes du Secret des secrets du Pseudo-Aristote (XIIIe–XVIe siècles)*, Turnhout, Brepols.

nulmánya,¹⁰ noha ez a lista igencsak kezdetleges Wurms már említett 1970-es gyűjtéséhez képest. Wurms a latin nyelvű kéziratokat három kategóriában osztályozta: teljes, rövidített és töredékes, és tovább bontotta ezeket különféle alkategóriákra.¹¹ Az „átrendezett kéziratok” a teljes csoportba tartoznak, és mind a négy kézirat a *Secretum* teljes változatát tartalmazza. Szintén hasznos kiindulópont a Charles B. Schmitt és Dilwyn Know páros által kiadott adattár az 1500 előtti pseudo-arisztotelészi kéziratokról, melyeken belül a *Secretum*okat őrzési hely szerint veszik sorra.¹² Steven J. Williams monográfiájában egyrészt a fenti katalógusokra építve egészítette ki az 1325 előtti *Secretum*ok listáját,¹³ egy tanulmányában pedig az udvari *Secretum*okat gyűjtötte össze.¹⁴

Oxford, MS Hertford College 2

Egy korábbi tanulmányomban ugyan részletesebben bemutattam Nagy Lajos kódexét,¹⁵ az összehasonlítás végett összefoglalom a fontosabb jellemzőit. A reprezentatív célra készült 66 főlíós kódex csak a *Secretum*ot tartalmazza. Datálásában sokáig a *frontispicium* lengyel címere lehetett a kiindulópont, így 1370 utánra tették a készítését, viszont nem volt ismeretlen, hogy Lajos már korábban is használta a lengyel címet. Emellett stíluskritikai megfontolások alapján a *Képes Krónika* műhelyében készülhetett, ezért az 1360-as évek tűnnek valószínűbbnek.¹⁶ A kéziratot nem lehet különválasztani attól az eseménytől, hogy Lajos nápolyi hadjárata során Budára hozta Bölcs Róbert (1309–1343) király könyvtárának egy részét,¹⁷ ahogy arról Giovanni da Ravenna is beszámolt.¹⁸ Mivel Lajos *Secretuma*

¹⁰ Richard FÖRSTER (1889), Handschriften und Ausgaben des pseudo-aristotelischen Secretum Secretorum. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 6, 1–22.

¹¹ WURMS 1970.

¹² Charles B. SCHMITT, Dilwyn KNOX (eds.) (1985), *Pseudo-Aristoteles Latinus. A Guide to Latin works falsely attributed to Aristotle before 1500*. London, The Warburg Institute, 1985. 54–76.

¹³ WILLIAMS 2003:367–430.

¹⁴ WILLIAMS 2004:139–180.

¹⁵ FÁBIÁN 2018.

¹⁶ MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Lívía, WEHLI Tünde (szerk.) (1982), *Könyvfestészet a magyarországi Anjou-udvarban. Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 128.

¹⁷ Isabelle HEULLANT-DONAT (2000), Une affaire d’hommes et de livres. Louis de Hongrie et la dispersion de la bibliothèque de Robert d’Anjou. In Noël COULET, Jean-Michel MATZ (éds.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge*. Rome, 689–708.

¹⁸ „Imo verius dicam librorum dumtaxat residuam fecem. Nempe Ludovicus rex, ultum fratris necem in Apulos tendens, regno invaso, genitorem meum, physicus eius, sanctissimi atque omni sapientia adornatissimi quondam regis Roberti thesauro pretiosissimo librorum regia liberalitate

előtről nincs tudomásunk más példányról az udvarban, és Róbert híres könyvtárában megtalálható volt egy *Secretum*,¹⁹ feltehetően az oxfordi kéziratot egy Nápolyból hozott példányról másolhatták.

Illusztráció az említett király-ábrázoláson kívül, a személyére vonatkozó királyi címerek vannak az alsó lapszélen. Valószínűleg tervbe volt véve a kódex díszítése (erre utalnak az üres helyek a lapszéleken és az iniciáléknál is), de a további főlíókon csak különböző kezektől származó margináliák találhatóak. Meglehetősen homályos a kódex Angliába kerülésének provenienciája, ezért feltevésekre vagyunk utalva. A kódex újkori útjának feltérképezését a kézirat *frontispicium*án és a harmadik főlíó rectó oldalán található 1658-as dátumbejegyzés (fol. 1r., fenti lapszélen: *Liber Aula Magd[alena]. Oxon[iensis]. 1658*; lap alján: *Ex dono Edmundi Hall Art : Mag : & Coll : Pembr : Socij :*) segítheti. E szerint Edmund Hall klerikus (1619/1620–1687) a Magdalena Hall-nak (a mai Hertford College jogelődjének) adományozta a kódexet.²⁰ Minthogy Lajos *Secretum*ának felépítése²¹ megegyezik a kéziratcsoport karlsruhei példányával, így erre a következő kódex leírásánál térek ki.

Karlsruhe, Aug. perg. 63.

A Wurms-féle kategórián belül tulajdonképpen az első, egy szintén XIV. század második felében készült itáliai kódex, amely ma a karlsruhei egyetemi könyvtárban van (Karlsruhe Badische Landesbibliothek, Cod Aug. Perg. 63).²² Wurms a másik három kódexet is ehhez képest sorolja be. A könyv két kódexből lett összeállítva (fol. 1r–24r. + fol. 24v–72v.), ez a külső stílusjegyek és az íráskép alapján is jól kivehető.²³ A kódexben összesen hat

donavit.” Vittore NASON intr., ed. (1986) Giovanni Conversini da Ravenna, *Rationarium vite*. Firenze, Leo S. Olschki Editore, 157.

¹⁹ Ahogy arra egy prédikációjában is hivatkozott, ld. Darleen N. PRYDS (2000), *The King Embodies the Word, Robert d'Anjou and the Politics of Preaching*. Leiden, Brill, 118.

²⁰ Neil Ripley KER (1983), *Medieval Manuscripts in British Libraries*, I–IV, Oxford, III, 619–620.; Exh., *Hungarian Art Treasures, Victoria and Albert Museum*. London, 1967, 137. sz.; A kódex provenienciájáról bővebben ld. FÁBIÁN 2018:81–82.

²¹ A pontos tartalmáért ld. FÁBIÁN 2018:91–98.

²² Ez az egyetlen a négy közül, amelyik digitális formában teljesen elérhető az alábbi oldalon: <https://digital.blb-karlsruhe.de/blbhs/content/titleinfo/1889978> (letöltés: 2017. december 10.); Karl PREISENDANZ (1970), *Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe Badische Landesbibliothek V. Die Reichenauer Handschriften*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 203–205.

²³ Anyaga pergamen, a pergamenlapok száma 72 számozott főlíó, mérete: 33,9 x 24,5 cm. A szöveg több kéz írása, kalligrafikus gótikus könyvirás, beosztása csak a fol. 24r-ig kéthasábos, majd egyhasábos. A *Secretum*ban a fejezetek kezdősorait vörös rubrummal írták, de a kezdőbetűket felváltva írták kék és vörös tintával. Egyes főlíók kissé kopottak, de a szöveg végig jól ol-

különböző jellegű szöveg olvasható. A legelső maga a *Secretum secretorum* (fol. 1r–23r); a második egy orvosi recepteket tartalmazó kivonat Avicennától (*Hec sunt medicina secundum Avicennam*, fol. 23r–23v.); a harmadik egy bemásolt oklevél, a *protocollum* titulaturája alapján feltehetően XIII. század végi – XIV. század eleji, mivel II. (Sánta) Károly nápolyi királyt (1285–1309), Bölcs Róbert apját, és I. János (Johannes Marchionem Montiferrati) montferrati örgrófot említi (fol. 23v.)²⁴; a negyedik egy egy oldalas szöveg a „*Rubrica de magnanimitate*” kezdettel a fol. 24 versón (ezt valószínűleg több kéz másolta). A következő, ötödik már egy hosszabb terjedelmű szövegkorpusz, Pszeudo-Máté evangéliuma (fol. 24v–40v.) és végül egy Nagy Sándor történet (fol. 40v–67v.). A kódex ugyan heterogén szövegekből áll, viszont két munka tágabb értelemben összekapcsolható a *Secretum*-mal. Egyrészt az Avicenna kivonat minden bizonnyal azért került be (rögtön a *Secretum* után) mert az orvosi-gyógyító részei miatt tartalmilag hasonlóknak vélte a *scriptor*. Másfelől a Nagy Sándor történet szintén kötődik a *Secretum*hoz, a makedón uralkodóhoz köthető vonatkozása miatt.

A *frontispicium* iniciáléja vörös-kék tintával díszített H (*Hic est nobilissimus...*) betű, ugyanilyen díszített iniciálé még a fol. 11. versón található. *Possessor* terén a helyzet nem egyszerű, mivel a szövegek előtt nincsenek dedikációk, tehát feltehetően nem királyi-udvari megrendelésre készült. Egy korábbi katalógus szerint a kézirat valamikor 1385 előtt készülhetett Modenában,²⁵ amire a kódex legelejére bejegyzett pár családtörténeti vonatkozású mondat utalhatna csupán, viszont ez nem jelenti, hogy a kódex többi részére is vonatkoztatható. A számozatlan fólióra bejegyzett rövid családi események (születések és halálozások) alapján a *terminus post quem* 1395 körül határozható meg, viszont figyelembe véve, hogy nem tartozik szervesen a kódex egyetlen szövegéhez sem, és a pergamen ránézésre is más mint a többi, nem feltétlenül árulkodó sem a *Secretum*, sem a kódex többi szövegének készülésétől sem. A XIV. századot követően provenienciájáról annyit ismert, hogy a recihenai apátság gyűjteményéből került több száz kézirattal együtt a karlsruhei gyűjteménybe a XIX. század elején.²⁶ Margináliák, megjegyzések több fólión is vannak (több kéztől), de *possessor* bejegyzés

vasható. Több felső lapszéli bejegyzés alapján körülvágták a *Secretum*ot tartalmazó részeket (pl. fol. 19r. vagy 23r.). A nagyobb különbség a fol. 24 rectón kezdődik, ezt már minden bizonnyal más kéz írhatta, és a fol. 24. versón kezdődött szintén.

²⁴ „Karollus secundus dei gratia rex Ierusalem, Sicilie, ducatus Apulie et principatus Capue, prouincie et Folcalquerij comes, viris nobilibus et discretis pot, Consilio et Communi Asten. dilectis amicis suis Salutem et sinceram dilectionem.” Cod. Aug. Perg. 63. fol. 23v.

²⁵ Alfred HOLDER (Hrsg.) (1917), *Die Handschriften der Grossherzoglich Badischen Hof- und Landesbibliothek in Karlsruhe VII, Die Reichenauer Handschriften*, Leipzig–Berling, Verlag und Druck von B. G. Teubner. 148.

²⁶ PREISENDANZ 1970:203–205.

vagy rá utaló jel nincs. A nápolyi-montferrati hatáskörű oklevél bejegyzés a kódex nápolyi kapcsolatát is alátámaszthatná, de nem egyértelmű a helyzet, hogy ki, mikor és miért másolta be.

Lajos kódexe feltűnő hasonlóságot mutat a karlsruhei kötet *Secretumá*-val, mind szerkezetileg, mind külső jegyek alapján. Szövegük és felépítésük megegyezik, a rövid felvezető után (*Hic est nobilissimus...*) következik a tartalomjegyzék (fol. 1r–1v.), a prologusok (fol. 1v–3r.), majd a fejezetek négyes, Roger Bacon-féle²⁷ felosztása (fol. 3r–23r.). A *Secretumok* esetében alkalmanként előfordult, hogy a scriptorok más szövegekkel is kiegészítették a pszeudo-arisztotelészi királytükrot, például ritka módon a karlsruhei kódexben megtalálható pszeudo-Albertus Magnus hét növényről szóló leírása (a *De secretis mulierum*, vagy *De virtutibus herbarum, lapidum et animalium* címen ismert szöveg részlete²⁸) (fol. 21r–21v.). Ezt a növényleírást az oxfordi kódexben is megtaláltam a negyedik könyvben (fol. 60–62. v.), és valószínűleg az az egyik oka, hogy a hét gyógynövény leírása szintén a Nagy Sándor hagyományhoz kapcsolódik, és a pszeudo-Albertus Magnus szöveg szerint az ő tudása révén vált ismertté a növények csodás hatása. A kézirat két vonatkozásban tér el az oxforditól: egyrészt a karlsruhei *Secretum*-ban nincs illusztráció,²⁹ és a *Secretum* ebben az esetben nem egy különálló kódex.

Párizs, BnF. Lat. 6756

A harmadik kézirat Párizsban, a Bibliothèque national de France-ban található (BnF, lat. 6756).³⁰ A 38 főlőből álló könyv tulajdonképpen első ránézésre csak abban hasonlít az oxfordi kódexhez, hogy szintén egy *Secretumot* tartalmaz, de tartalomjegyzék és illusztráció nélküli, és láthatóan nem szánták reprezentatív célra: apróbb betűs kézírással³¹ készítették, csupán vöröskék tintával díszítették a betűket, beosztása kéthasábos és számos margináliája pedig azt igazolja, hogy sokat forgathatták. Provenienciájáról annyit

²⁷ Ld. 1. lábjegyzet.

²⁸ ALBERTUS MAGNUS (1669), *De secretis mulierum. Item, de virtutibus herbarum, lapidum et animalium*, Amstelodami, Apud Henricum et Theod. Boom, 126–130.; Michael H. BEST, Frank BRIGHTMAN (eds.) (1973), Albertus Magnus. In *The Book of Secrets of Albertus Magnus of the Virtues of Herbs, Stones and Certain Beasts, also a Book of the Marvels of the World*. Oxford, Clarendon Press, 18–24.

²⁹ Ez is tartalmaz a kódex második felében rajzokat (fol. 36r-tól, különösen a fol. 40v-től), amiket láthatólag kedvtelésből vázolhatott fel valaki. De a fol. 40. versótól feltehetően már tudatos illusztrálási szándék megnyilvánulását kell abban látni, hogy a vörös rubrummal megegyező színű kutyát is felrajzolt a készítő. A rajzok befejezetlenek, nem egy szó szerint félbe maradt (fol. 46v.).

³⁰ GRIGNASCHI 1980:14–15.

³¹ A főlők kezdő sorait cirkalmasabb betűkkel írták, például az „l”, „t” betűk szárait.

ismert, hogy először egy orléans-i jogász, Hugo de Matiscone kánonjogi *licentiatus* könyve volt, aki a kódex végén, a legutolsó számozatlan fólión olvasható *possessor* bejegyzés szerint Jean Jouvenel des Ursins, VII. Károly (1422–1461) idején élt reimsi érseknek adta.³² A könyvet minden bizonnyal 1429 és 1432 között adhatta Jean Jouvenel-nek, mivel az *ex libris* szerint párizsi avranches-i esperes és parlamenti *avocat* volt, de Ursins 1432-től beauvais-i püspök lett, s előtte töltötte be az említett hivatalokat. Steele úgy vélte, hogy a kéziratot egy XIV. századi itáliai vagy avignoni kéz készíthette,³³ az íráskép alapján ez igen valószínű. A könyvet így minden bizonnyal a XV. század elején kapta meg az érsek, de az első *possessor* nem feltétlenül Hugo de Matiscone volt.

Röviden érdemes kitérni a párizsi kézirat egy sajátos jellegzetességére, amely a kutatók figyelmét korábban már felkeltette, mivel a *Secretum secretorum* kéziratot hagyományában a párizsi példány különleges helyet foglal el. Ahogy fentebb említettem a *Secretumot* két fázisban fordították le latin nyelvre. Philippus Tripolitanus változatában a fiziognómia fejezet általában a tizedik könyvben olvasható, míg az eredeti arab verzióban a második könyv végén. A párizsi kézirat annak a ritka változatnak egyik ékes példája, hogy a fiziognómiát a második fejezet végére másolták be. Noha jelenleg nincs olyan ismert kézirat, ami a legkorábbi változata lenne Philipus Tripolitanus fordításának (a későbbiekben ez is folyamatosan változott, hol lerövidítették, hol kiegészítették), Steele megfigyelte, hogy ez a párizsi kötet az első ismert változata, ami szoros kapcsolatot mutat a feltételezett eredetivel.³⁴ Grignaschi ezt azzal egészítette ki, hogy nem csupán a párizsi az egyetlen, amiben a fiziognómia a második könyv végén van, de az első itáliai fordítások is ezt az elrendezést tükrözik.³⁵ Ez a szerkezetbeli részlet a fiziognómia fejezetről azért is fontos, mivel nem csupán a párizsi, hanem az egész „átrendezett kéziratok” csoportra jellemző.

³² „Iste liber est Hugonis de Matiscone, licenciati in legibus ac canonici ecclesie Aurelianensis, quem dedit Pictavis domino Johanni Jouven. De Urssinis, decano Abrincensi et regio advocatio in curia parlamenti.” Léopold Victor DELISLE (1868), *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque impériale*, II, G. Olms (Hildesheim, RFA), 421.; Ezúton helyesbítem korábbi tanulmányomban tévesen tett megállapításomat, mi szerint nem VI. hanem VII. Károly idején volt reimsi érsek.

³³ STEELE 1920:xxii–xxiii.

³⁴ STEELE 1920:xxii–xxiii.

³⁵ GRIGNASCHI 1970:14., 22.

München, Bayerische Staatsbibliothek Clm 15.963

A negyedik „átrendezett” *Secretum* egy XV. századi Münchenben őrzött kódexben van (München, Bayerische Staatsbibliothek Clm 15.963). Újkori provenienciájáról annyi tudható, hogy eredetileg a salzburgi Szent Péter bencés apátság könyvtárából került Münchenbe.³⁶ Noha *possessor* bejegyzés nincs, a kézirat miniatűrái támpontul szolgálhatnak a megrendelő körével kapcsolatban.

A kódex két munkából áll, az első 64 fólión a *Secretum* olvasható (fol. 1r–64v) és a karlsruhei kézirathoz hasonlóan nem önálló kötet, mivel a második a XIV. századi teológia professzor, Krakkói Mátyás *Tractatus de arte moriendi*³⁷ (fol. 65r–86v) című munkája.³⁸ A kéziratcsoporton belül egyrészt kronológiailag ez áll a legtávolabbi kapcsolatban az oxfordi kézirattal, de felépítésében beilleszkedik az „átrendezett” csoportba. A tartalomjegyzék ebben az esetben is megelőzi a szöveget (fol. 1r–3v), ezt követik a prologusok (fol. 4r–8v.).³⁹ A kötetet egy kéz készítette, egyhasábos beosztású és egy scriptor másolta, valamint a fóliók díszítése is egy kéz munkája, így összességében egységes. A négy kézirat közül csak erre jellemző, hogy a fejezetek számozva vannak (összhangban a tartalomjegyzékkel), ami segíti azok kereshetőségét. Állapotából ítélve eredeti kötésében jegyzetelt pergamenek vannak bekötve, és a két szövegben több fólión is megtalálhatók a használat nyomai, és ugyanaz a kéz jegyzetelhetett a lapszéleken. A négy „átrendezett” kézirat közül ennek az illusztrációja legkvalitásosabb, több oldalt is gazdagon díszítettek. A *Secretum* kezdő oldalán (fol. 4r.) a D iniciálében (*Domino suo excellentissimo...*) egy könyvet olvasó klerikus alakja rajzolódik ki. A lapszéli színpompás aranyozott növényi indák keretbe foglalják a szöveget, a bal alsó sarokban egy érsek – feltehetően a donátor – tekint fel, mellette a salzburgi érsek(ség)re utaló címerábrázolással. Mivel a kódex provenienciája Salzburgba vezet, aminek kéziratait a XIX. század elején

³⁶ Carolus HALM, Fridericus KEINZ, Guilielmus MEYER, Georgius THOMAS (Hrsg.) (1878), *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. T. II pars III, Codices num. 15121–21313 complectens, Monachii, 1878*. O. Harrasowitz, Wiesbaden, 1969. 44.; Hermann HAUKE (1982), Die ehemals St. Petrischen Handschriften in der Bayerischen Staatsbibliothek. In Aegidius KOLB, Gregor Martin LECHNER, Kuno BUGMANN (Hrsg.), *Festschrift St. Peter zu Salzburg: 582–1982*, Salzburg, Verlag St. Peter. 823.

³⁷ Mary Catharine O’CONNOR (1942), *The Art of Dying Well: the Development of the Ars moriendi*. Columbia University Press, 73.

³⁸ *Catalogus codicum latinorum*, 44.

³⁹ Az első könyv a 8v–35v., a második könyv a 36r–39v, a harmadik könyv a 39v–56v, és végül a negyedik könyv az 56v–64v.

a müncheni bajor állami könyvtárba vitték,⁴⁰ így a salzburgi érsekek között érdemes a donátort a későbbiekben keresni.⁴¹

Az „átrendezett kéziratok” összehasonlítása

A négy kézirat közül kettőről, az oxfordiról és a karlsruhei példányokról megállapítható, hogy nagyjából azonos idősávban készülhettek (valószínűleg kb. 1360–1395 között). A párizsi kódex esete már bizonytalanabb, valamikor a XIV. század második felében (de legkésőbb 1429-ig), míg a müncheni a XV. században. Földrajzilag nem mutatnak hasonlóságot, mivel az oxfordi a jelek szerint egy itáliai kódex alapján készült Budán, a karlsruhei Itáliában (talán Modenában⁴²), a párizsi esetében nincs konkrétum, talán Orléans-ban vagy Párizsban, és a müncheni pedig a miniatúrák alapján Salzburgban. Viszont figyelembe véve, hogy Lajos *Secretum*-át egy nápolyi/itáliai példányról másolhatták, és elfogadva Steele megfigyelését, hogy a párizsit egy avignoni/itáliai kéz készíthette, a kéziratcsoport máris több szálon kötődik egymáshoz.

Possessor terén csak az oxfordi és a párizsi kódexek esetében van határozott támpontunk. Míg a müncheni kódexet minden bizonnyal egy salzburgi érsek készítette (de a pontos személy kiléte további kutatásokat igényel), a párizsi esetében pedig Jean Jouvenel des Ursins érsekhez csak ajándékozással került egy orléans-i jogásztól, és összességében ez a legszerényebb kivitelű kódex a négy közül. A karlsruhei kódex *possessor*a a legproblémásabb, tulajdonképpen semmi bizonyosat nem lehet tudni, itáliai provenienciáját egy családtörténeti bejegyzés, illetve a II. Károlyt és I. János montferati örgrófot említő oklevél erősíti meg.

Felépítés tekintetében a párizsit kivéve, mindegyik kéziratnak van tartalomjegyzéke. A tartalomjegyzékek megfogalmazásukban, nyelvezetükben nagyon hasonlóak, a karlsruhei és oxfordi gyakorlatilag megegyezik, a müncheni néhány módosítástól eltekintve szintén. A tartalomjegyzékek minden esetben megelőzik a prológusokat, ami általában nem jellemző a teljes *Secretum* kéziratokra, mivel többnyire a bevezetők után szoktak következni.⁴³ A müncheni és a párizsi kódexekbe nem másolták be a pseudo-Albertus Magnus részt, és a korábbi katalógusokban is csak az volt ismert,⁴⁴ hogy

⁴⁰ Elisabeth KLEMM (1980), *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek, 3/1. Die Bistümer Regensburg, Passau und Salzburg*. Wiesbaden, Reichert, 155.

⁴¹ A donátor beazonosítását az is nehezíti, hogy három különböző címerábrázolás is előfordul (fol. 4r., 8v., 65r.).

⁴² A korábbi katalógus indoklás nélküli megjegyzése szerint Modena. HOLDER 1917:148.

⁴³ Például a XIII–XIV. századi müncheni BSB Clm 615.

⁴⁴ WURMS 1970:81–82.

a karlsruhei kézirat tartalmazza a hét növény leírását, de ez kiegészíthető az oxfordival is. Fontos, hogy mindegyik – és nem csupán a párizsi lat. 6756-os jelzetű – kézirat elrendezésében található a fiziognómia fejezet a második könyv végén, tehát mindegyik ahhoz a kézirat hagyományhoz kapcsolódik, amely az eredeti, arab nyelvű elrendezést mutathatja.

A kéziratcsoport oxfordi, karlsruhei és párizsi kódexe között az összekötő kapocs minden valószínűséggel Itália lehetett. A karlsruhei példányról megállapítható, hogy Itáliában készült, felmerült Modena, de nem zárnam ki hipotézis szintjén akár Nápoly lehetőségét sem. A kéziratcsoportban egyfelől csak Lajosé a királyi példány és gyakorlatilag teljes a megegyezése a karlsruhei kézirattal. Mivel ez utóbbi esetében csak annyi állapítható meg, hogy itáliai, így valószínűleg létezhetett egy harmadik, amiről másolhatták ezeket, viszont a kéziratcsoport tagjai a fentiek tekintetében nem tartoznak a tipikus felépítésű *Secretumok* közé.